

Teme istoriografice: reflecții și interpretări

Leonid BOICU

DESPRE STUDIUL ISTORIEI RELAȚIILOR POLITICE INTERNAȚIONALE ALE ROMÂNIEI

Titlul articolului de față trimite la o temă uzată prin enunț și mai puțin prin studiu sistematic, încât socotim utilă orice incursiune în profunzimea ei. În consecință, nu ne propunem un bilanț, ci o încercare de a oferi un plus, fie și modest, de limpezire a apelor în care plutesc destul de mulți dintre cercetătorii istoriei diplomației pe cale astăzi de a fi în fapt ceea ce a fost întotdeauna, dar perceput confuz, parte a istoriei relațiilor internaționale.

Alunecarea noastră, din necesitate, spre didacticism n-am putut-o evita în cele ce urmează, poate și în speranța că va fi suportabilă. Așadar, cea dintâi constatare pe care o avansăm este că principiile, definirea și metodologia istoriei relațiilor internaționale ca un compartiment distinct și supraaglomerat al istoriografiei derivă din statutul acesteia din urmă. În al doilea rând, în pofida progreselor gândirii istoriografice, aproape că nu apare "nimic nou sub soare", școlile de astăzi patronate de Clio sporind doar, prin mijloacele superioare ale timpului prezent, zestrea temeinică și bogată a trecutului. Spre o istorie totală aspira N.Iorga, o cultiva în felul său Lucien Febvre, iar *Săptămânile sintezei* ale lui Henri Berr, spune Fernand Braudel, sunt precursorile "atâtor curente actuale"¹. Astăzi se țintește la o aplatizare a revoluției franceze. Or, aruncând o privire în urmă, pentru Tocqueville și Taine regalitatea a avut un astfel de rol revoluționar, încât importanța revoluției și a imperiului a devenit minoră, de vreme ce n-au făcut decât să dea gir unei mai vechi direcții în istorie.

Noutatea conceptuală în studiul actual al istoriei relațiilor internaționale își are resorturile în gândirea istoriografică de la începutul acestui secol. Atunci s-a petrecut o veritabilă răzvrătire împotriva "istoriei tradiționale".

Progresele spectaculoase ale științei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea explică atenția cu totul deosebită pe care istoricii o acordă metodei. Cum foarte bine s-a spus, Bernheim, Langlois și Seignobos impun o adevărată legislație a muncii, profesionalizarea făcându-l pe istoric să se dedice aproape exclusiv aspectului tehnic. Pentru Fustel de Coulanges, mai presus de toate se situa "regalitatea documentului". Istoria este golită de viață. În acele împrejurări, Henri Berr fondează, în 1900, "Revue de Synthèse historique" și tot el începe publicarea colecției "Évolution de l'humanité". Nouă ani mai târziu, Lucien Febvre și Marc Bloch înființează la Strasbourg "Școala Analelor". Henri Berr a criticat aspru istoria tradițională, invitând istoricii să caute umanitatea, să apeleze la științele înrudite, în vreme ce pentru Lucien Febvre - spunea Fernand Braudel - istoria n-a fost niciodată un joc al erudiției sterile, un fel de artă pentru artă, ci o descifrare a omului și a socialului pomind de la timp².

Fernand Braudel nu vedea în istoria tradițională o istorie la dimensiunile omului, ci ale individului, un fel de istorie evenimentială à la Francois Simiand, adică o agitație de suprafață, o istorie cu oscilații scurte, rapide, nervoase, fără să nege însă individualul care trebuie depășit și angajat ca o reacție față de o istorie redusă arbitrar la eroul chintesențiat³. Evenimentul, notează Braudel, este exclusiv, capricios și înșelător, un "fum abuziv"; el umple conștiința contemporanilor, dar nu durează; de-abia i se vede flacăra; are durată scurtă a individului; "aș vrea să-l cantonez, să-l închid în durată scurtă"⁴.

Interesant pentru ceea ce urmărim în articolul de față este și observația lui Braudel că istoria tradițională sau evenimentială este o etichetă care se confundă cu istoria politică, dar cu unele inexactități deoarece istoria politică nu este funciar evenimentială, nici condamnată a fi; totuși, exceptând explicațiile de lungă durată, istoria ultimilor o sută de ani, aproape totdeauna politică, a lucrat în și pe scurt timp⁵.

Pe de altă parte evenimentul nu poate fi studiat în coordonate științifice riguroase, cercetătorii să plece de la și să rămână ancorați în structură, chiar în afara cronologiei, ceea ce - observă cineva - istoria devine un fel de sociologie și își pierde rațiunea de a fi.

Berr, Febvre și discipolii lor, cu deosebire "Școala Analelor", respingeau "istoria unilaterală", determinarea evoluției umanității de un singur factor, fie el economic, rasial, tehnic, demografic ori spiritualist difuz în viziunea lui Ranke. Materialul

istoriografic se cuvine regândit potrivit măsurii omului, trebuie răgăsită viața, căci unitatea istoriei este unitatea vieții.

Ruptura cu formele trașionale ale istoriografiei din secolul al XIX-lea – afirma Braudel⁶ – n-a fost însă o ruptură totală cu timpul scurt; ea a fost în beneficiul istoriei economico-sociale și în dauna celei politice; s-au produs mutații ale centrelor de interes, schimbări de metode; a apărut un nou mod de a scrie: recitativul istoric pe ciclu, care este însă pe cale de a fi depășit; numai că regula e încălcată de vreme ce nu se trece la timpul de lungă durată, ci se revine la cel scurt. Se pare – conchide istoricul mai sus menționat – că e ceva necesar și că, în termeni militari, aceasta înseamnă a "întări pozițiile câștigate".

După cum se vede, am urmărit într-o manieră simplificatoare un singur fir al prefacerilor în gândirea istoriografică, omițând deliberat alte curente foarte interesante (de pildă cel american al ariilor culturale) dintr-un motiv simplu și precumpănitor: acel fir coincide până la o deplină asimilare a modificărilor care s-au produs în conceperea istoriei relațiilor internaționale ca materie de studiu.

Unele evenimente ori procese istorice au determinat veritabile salturi cantitative și uneori ideatice în studiul istoriei relațiilor internaționale, mai precis interstatele (epoca renașterii naționale, cele două războaie mondiale etc). Volumul literaturii care a rezultat este impresionant, dar un loc tot mai larg și-au aflat tendințele egocentriste, șovine. Treitschke, de pildă, era extaziat de "supremația" Prusiei în relațiile internaționale și nu se sfia să arunce fraze umilitoare la adresa altor țări.

Ceea ce a caracterizat faza tradițională a istoriei raporturilor internaționale a fost reducția ei la istoria diplomației în maniera, spre exemplu, a lui Albert Sorel și Emile Bourgeois, care puneau sub lupă politica și relațiile Curților și ale Cabinetelor, psihologia sau pur și simplu starea de spirit a protagoniștilor ca personalități. Răzvrătirea de la început de secol – despre care aminteam în rândurile de mai sus – a luat în obiectiv și această manieră "clasică", "tradițională" și preponderentă de a concepe și scrie istoria relațiilor internaționale. Pentru Lucien Febvre⁷, diplomația este un mijloc de acțiune între atâtea altele. Mai mult, el califica istoria diplomației chiar nefastă în măsura în care ea opera pe un câmp restrâns, mascând realitățile politice și sociale. El socotea că istoria relațiilor internaționale trebuie să-și extindă mult aria de cuprindere, înglobând nivelele geografic, economic, social, intelectual, cultural, psihologic, relațiile dintre state fiind doar un capitol al istoriei generale a relațiilor internaționale. Așadar, acestea din urmă trebuie să ia locul istoriei diplomației.

Urmașii săi, declarați sau nu, au făcut foarte mult în această privință și sub raportul concepției și sub cel al metodologiei și al concreteței. De pildă, J.- B. Duroselle și Pierre Renouvin. Acesta din urmă era convins că tradiționala istorie a diplomației era depășită pentru că acorda prioritate relațiilor dintre guverne, capriciilor și accidentelor care le însoțeau, atribuia personalităților un rol determinant, aruncându-l pe istoric în prizonieratul opticii cancelarilor. Or, accentul trebuie să cadă pe raporturile între popoare și nu pe cele între guverne, studiul să fie aplicat societăților umane sub aspect material și spiritual, "proiecția" să prindă mediul geografic, structurile economice și evoluția lor, caracteristicile civilizațiilor etc. Nimic să nu-i scape istoricului, nici, spre exemplu, ceea ce definea Frederico Chabod ca esențial în relațiile internaționale (sentimentele, pasiunile colective, tradițiile, imaginea unui popor despre celălalt etc.). Pierre Renouvin recomanda ca totul să fie luat în calcul, dar că se cuveneau descifrate cauzele fenomenelor, ceea ce presupune cunoașterea tuturor elementelor pe care el le împărțea în două categorii: forțele profunde și acțiunea omului de stat, cele dintâi (condițiile geografice, mișcările demografice, interesele economice și financiare, trăsăturile caracteristice ale mentalităților colective, marile curente sentimentale), alcătuind cadrul relațiilor între comunitățile umane, determinându-le, într-o largă măsură, sensul existenței. În acest context al elementelor de înrâurire se plasează acțiunea omului de stat, care, însă, are **posibilitatea să aleagă**, de unde și importanța sa comensurabilă numai în corelație cu factorii de influență ai aceluia context.

Așadar, istoria relațiilor internaționale nu poate fi redusă la istoria diplomației, pe care nimeni n-a excomunicat-o, dar pe care "a așezat-o la locul ei" ca parte dintr-un întreg, ca un segment foarte important al istoriei relațiilor internaționale. Există compartimente ale istoriei: istoria dreptului, istoria economiei, istoria științelor, istoria artei, istoria relațiilor internaționale etc. Fiecare – spune Heinrich Freyer – are ritm propriu, suflu propriu, măsură cronologică, dar nici unui singur compartiment nu-i este permis să se "umfle" la dimensiunile istoriei întregi.

Fiecare compartiment (sector, disciplină de studiu) și-a definit cu mai mult sau mai puțin succes individualitatea și regulile care o pun în mișcare și o fac credibilă. Actualmente, foarte mulți istorici înclină să accepte că istoria relațiilor internaționale nu este istoria lumii, ci studiul rețelei de intercomunicații și interacțiune ale comunităților omenești, că noile curente ("istoria totală", "noua istorie") nu se confundă cu istoria relațiilor internaționale pentru că ele facilitează cercetarea pe structuri de lungă durată și ignoră obiectul primordial al istoriei relațiilor internaționale, adică cunoașterea interacțiunilor (Saul Friedländer și Miklos Molnar).

În ce măsură istoricii români s-au bransat¹⁰ curentelor de idei universale în materie este o chestiune care depășește limitele notei noastre, dar câteva observații relative la istoria relațiilor internaționale ale României ne vom îngadui să le facem în rândurile de mai jos. Referindu-ne la epoca de după al doilea război mondial, vom constata de îndată că statutul istoricilor și al istoriografiei române a suferit o schimbare radicală și binecunoscută, în rău, s-a procedat treptat și foarte rapid la un fel de "etatizare", la o înregimentare partinică. Totodată, a fost operată o ruptură brutală și quasitotală cu Occidentul, încât studiul relațiilor internaționale în țara noastră, așezată la margine de continent, a devenit extrem de anevoios în lipsa unor raporturi strânse cu marile centre științifice și arhivistice, cu acele centre politice care au iradiat pașnic sau prin forță impulsurile transformărilor pe plan universal. Deschiderea după 1964, debilă și controlată până la grotesc, și remarcabilele eforturi de recuperare a surselor documentare n-au fost de natură să modifice structural o situație care a sfârșit cum se știe.

Nu am avut instituții de cercetare specializate în domeniul istoriei relațiilor internaționale (Asociația de drept internațional și relații internaționale funcționa cu alte rosturi). Suplineau în parte acest gol institutele de istorie, îndeosebi cel de studii sud-est europene. De-abia în 1967 se înființează un colectiv minuscul de istoria relațiilor internaționale pe lângă Institutul de istorie și arheologie "A.D.Xenopol" din Iași. Semnificativ este că *Bibliografia istorică a României* (șapte volume pentru perioada 1944-1989) are secțiuni consacrate științelor auxiliare, istoriei locale, istoriei bisericii, istoriei culturii și învățământului, istoriei universale, nu însă și istoriei relațiilor internaționale ale României.

Totuși, tradițiile istoriografiei române și eforturile unor cercetători au menținut treaz interesul pentru curentele înnoitoare de peste granițe. Se constată un racord cu deosebire în domeniul istoriei culturii chiar în anii cei mai duri ai dictaturii. Apar interesante studii privitoare la interdisciplinaritate, prezentări îngăduite să critice, dar care respiră un netăgăduit stimul¹¹. Izbutesc să vadă lumina tiparului izbutite sinteze (*Diplomația, Din începuturile diplomației românești moderne, România în relațiile internaționale 1699-1939*), micromonografii (*Pagini din trecutul diplomației românești, Figuri de diplomați etc.*), monografii consacrate raporturilor cu vecinii (ruși, polonezi, bulgari, unguri, cehoslovaci). Relațiile bilaterale acoperă o zonă nebănuț de largă (Egiptul, Iranul, Georgia, Cipru, țările arabe, țările de pe continentul american etc.).

Firește, domină în istoriografia noastră raporturile cu marile Puteri, dar este de reținut atenția de care se bucură cele cu popoarele mici și mijlocii. Este o bună direcție, de vreme ce o istorie a relațiilor internaționale nu poate fi scrisă în respectul adevărului prin ignorarea entităților naționale mici, fie și numai pentru

că ele au fost de regulă victime ale marilor Puteri, au întărit sau slăbit prin propria jertfă forța acestora din urmă, au fost în permanență obiect al necurmatelor dispute și, mai presus de toate, au contribuit la sporul avuției materiale și spirituale a umanității, de unde și o temă obsesivă pentru mulți istorici: locul și rolul unui mic popor în istoria universală. N.Iorga a ilustrat în modul cel mai percutant și cuprinzător această direcție a cercetării la noi și nu puțini sunt cei care îl urmează.

Lăsând la o parte "materialele" comandate și chiar dirijate, istorici români de profesie în domeniul care face obiectul notei de față i-au citat pe "clasici" și, cum se spune, "și-au văzut de treabă". Sub raportul concepției și al metodologiei nu ar fi multe de spus. Imagologia, mentalitățile, interdisciplinaritatea și-au făcut loc în instrumentarul conceptual al cercetătorilor în domeniul istoriei relațiilor internaționale, dar dominant rămâne faptul că cei mai mulți dintre ei au rămas încă la un stadiu care-i apropie mai mult de "istoria tradițională" decât de cea "nouă", mai aproape de istoria diplomației decât de istoria relațiilor internaționale așa cum au văzut-o și au practicat-o înnoitorii, dintre care unii au fost amintiți de noi.

- 1 Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p.94.
- 2 *Ibidem*, p.34-35.
- 3 *Ibidem*, p.12, 21.
- 4 *Ibidem*, p.43.
- 5 *Ibidem*, p.46.
- 6 *Ibidem*, p.47-48.
- 7 Lucien Febvre, *Combâts pour l'histoire*, Paris, 1953 (Nu este și anul scrierii cărții, care e o culegere din opera istoricului timp de decenii).
- 8 Pierre Renouvin, J.-B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964 și cea foarte interesantă *Histoire des relations internationales*, în mai multe volume, publicată sub direcția lui Pierre Renouvin.
- 9 Vezi Fernand Braudel, *op.cit.*, p.118.
- 10 Vezi Al.Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985; *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989.
- 11 Vezi Vasile Cristian, *Orientări franceze contemporane în studierea istoriei relațiilor internaționale*, în "Studii. Revistă de istorie", XXII, 1969, nr.6.